

Langó Péter

TURULOK ÉS ÁRPÁDOK

Nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek

A könyv kiadását a könyvkiadói program keretében
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

© Langó Péter, Typotex, Budapest, 2017
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 935 3

Témakör: *történelem, régészet*

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról
a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
Felelős vezető: Votisky Zsuzsa
Főszerkesztő: Horváth Balázs
Felelős szerkesztő: Jutai Péter
Műszaki szerkesztő: Szirtes Krisztián
Borítóterv: Kiss Barnabás
Nyomta és kötötte: László András és Társa Nyomdaipari Bt.
Felelős vezető: László András

ELŐSZÓ	11
A NEMZETI MÚLT „MÍVBELI EMLÉKEI” – A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG RÉGÉSZETI EMLÉKANYAGÁNAK FELISMERÉSE	17
A KÁRPÁT-MEDENCE 10. SZÁZADI RÉGÉSZETI EMLÉKANYAGÁNAK KUTATÁSA A NEMZETI TUDOMÁNYOK SZEMSZÖGÉBŐL	31
1. Nemzeti tudományok és a magyarok honfoglalása	31
2. A 19. század régészeti kutatása: a honfoglaló magyar emlékhagyomány felismerése	33
3. A honfoglalás kor régészeti kutatása az első világháború után	42
4. Szlávok és magyarok: kutatási irányvonalak a második világháború után	46
5. Globalizmus és nacionalizmus	52
6. „Az ország határainak megállapítása”	59
7. Az Óperencián innen – a nyugati határterület kutatásának példája	66
8. „Szittyuaország” és „Pannónia” között – a Magyar Fejedelemség határainak és a 10. századi magyar szállásterület változásának kérdése az újabb régészeti kutatások fényében	77
9. Összefoglalás	85
FELVIDÉKI ANZIX	89
1. Nyitrai séta	89
2. A szobrok metamorfózisa	94
3. Szvatopluk pajzsa	101
4. Cirill és Metód attribútumai	108
5. Összefoglalás	120
TURULOK ÉS ÁRPÁDOK	123
Turulok...	123
1. Politikai viharok egy jelkép körül	123
2. A turul feltűnése az írott forrásokban	127
3. A turul felemelkedése	138
4. „Mely dicsőség – Semmi kétség – Ő érte Jött létre”	144
5. A turul és a 10. századi magyarok	149

... és Árpádok	159
6. A millenniumi szoborcsoport	159
7. Árpád a 10. században és történeti hagyománya a középkori krónikairodalomban	162
8. „Árpád emeltetése” – a honfoglaló fejedelem alakjának megformálása a 18–19. században	166
9. Árpád sírjának kutatása	178
10. „A nyelven kívül a szokások, a viselet fejezi ki a nemzet jellemét” – a fejedelemábrázolások, avagy a honfoglaló magyar „vitézi viselet”	186
11. A fejedelem sírjának elképzelt kincsei	195
12. Összefoglalás	211
LEHEL VEZÉR ÉS KÜRTJE	213
1. Lehel vezér szobra Jászberényben	213
2. Lél	215
3. A kürt	219
4. A kürt kutatástörténete	222
5. A készítés helye és ideje	231
6. A tárgy funkciója	237
7. A kürt szerepe a hagyományban	241
8. A kürt kutatásának jövőbeli lehetőségei	243
9. A jászok, Lél és a kürt	245
„NEM EMLÉKSZEM, HOGY VALAHA IS VIDÁMABB EMBEREKET LÁTTAM VOLNA”	247
A 10. századi magyarok képe a kortárs és a későbbi feldolgozások tükrében	247
IDÉZETT IRODALOM	265
FORRÁSOK	301
KÉPEK CÍME ÉS FORRÁSA	303

LANGÓ KÁROLY

SÁNDOR

GÁBOR EMLÉKÉRE

A magyar nép korai története és e korszak tárgyi emlékei mindig is szorosan kapcsolódtak a magyar nemzet történelméhez. Elég talán csak a krónikákban felbukkanó Attila-kardot említeni, melyet a magyar régészeti kutatás már több mint egy évszázada azonosnak vél a német-római császár koronázási kardjával.¹ A felvilágosodás, majd a romantika időszakában lendületet kapott a nemzeti történetírás. Ugyanebben az időszakban a klasszikus örökség kincseinek gyűjtése mellett egyre nagyobb szerep jutott a nemzeti ereklyék iránti érdeklődésnek és az ebből kinövő régészeti kutatásoknak. A kora középkori emlékek iránti érdeklődés Európa számos területén összekapcsolódott a modern nemzeteszmék kialakulásával. A 18–19. században megjelenő új nemzetfogalom formálói a korai krónikákban és a középkori emlékekben találták meg a modern nemzetek ősi gyökereit.²

E folyamat természetes lezajlott az akkori Magyarországon is. A 18. században megélnéült az érdeklődés a középkori krónikák iránt, a magyar honfoglalás pedig később is népszerű téma maradt – sőt számos esetben többlettartalmakkal bővült (függetlenségi és egyéb politikai törekvések, a nemzeti nagyság és dicsőség propagandája, stb.). A nemzeti tudományok e szegmensének jelentőségét jól mutatja a 19. század első felében született költemények és tudományos értekezések nagy száma, illetve azok kiemelkedő volta. A polgárosodó nemzetállam egyik legnagyobb ünnepsorozatára is ehhez a korszakhoz kapcsolódott: az 1896-ban megrendezett millenniumi évben nem csak az Árpád vezette törzsszövetség honfoglalása és az „ezeréves magyar államiság bemutatása” volt a cél, hanem a dualista állam szélesebb (külső és belső) reprezentációja is fontos elemként jelentkezett.³ Az ünnepsorozat a nemzetiségek körében érthetően nem volt olyan népszerű, mint a magyar nyelvű közösségekben: más nyelveken és közösségekben is megszülettek a magyar történelemértelmezéstől különböző műtszemléletek, és hazánkban élő nemzetiségek úgy érezték, hogy

¹ A fegyver áttekintő elemzésére legutóbb: Fodor 2000.

² A kérdéssel számos tanulmánykötet foglalkozott, áttekintő jelleggel: Almut-Rexheuser 1995.; Jensen et al. 2010.; Berger-Lorenz 2010.

³ Amint azt Kosáry Domokos is kiemelte a millecentenáriumi idején tartott előadásában: „A millennium közéleleti, társadalmi megnyilvánulásai pedig még sokkal nyíltabban jelezték az önbiztató uralmi igényt, a soknemzetiségű országon belül, és a sallangos díszmagyaros hivalkódást.” (Kosáry 1996, 370.)

saját nemzeti múltjukra (és jelenükre) sérelmesek a múlt köntösébe bújtatott kortárs magyar politikai törekvések.

A 19. században a 10. századi emlékanyag tudományos feltáráásával a régészet is bekapcsolódott a kutatásba, és e szakterület tudományos érdeklődése a korszakra vonatkozóan azóta is töretlen. Az egyre növekvő számban előkerülő régészeti leletek olyan emlékeként jelentek meg a szélesebb közvélemény szemében, melyek hitelesítik a krónikákban leírtakat. Az e kötetben összegyűjtött tanulmányok ennek a folyamatnak az egyes epizódjait mesélik el, arra próbálva választ keresni, hogy miként alakult ki a honfoglalás korának – ahogy a Kárpát-medence 10. századi időszakát a szakirodalomban nevezik – régészeti kutatása, mely eszmék voltak rá hatással (és melyek nem). A tanulmányok részben azt a kérdéskört is érintik, hogy milyen viszonyban állt a tárgyi hagyatékról alkotott tudományos kép a korabeli művészetek által megrajzolt képpel, vagyis a korabeli nem tudományos elképzelésekkel. E szempontból a különböző irodalmi és képzőművészeti alkotásokon keresztül szeretném összehasonlítani a kétféle megközelítés eredőit és forrásait. Számos tanulmány kiindulási pontjai ezért olyan köztéri szobrok, melyek a hagyományőrzés vagy a hagyományteremtés céljából nyúltak a múlt ezen időszakához. Az emlékművek által megfogalmazott üzenetek pedig ott vannak „*munkába menet és jövet, bevásárlás és sétálás közben az emberek fejében, ezek által is alakul a történelmi közgondolkodás, ezek által is módosulnak a nemzeti emlékezet hangsúlyai*”.⁴

Ezen alkotások fontosságát jól mutatják azok a politikai diskurzusok, melyek Magyarországon – de nem csak itt, hanem Közép-Európa más országaiban is – kialakultak egy-egy mű körül. Egyes szobrok felállítása kapcsán például nem egy esetben a művészi koncepción túl az egyes részleteket illetően is kiélezett viták zajlottak. Nem véletlen, hogy mindez zavarja az alkotókat, ahogy azt Körösi Tamás szobrászművész egy interjúban megfogalmazta: „*A közgondolkodásban az emlékműszobrászat olyan, mint a futball: mindenki jobban ért hozzá – a közember, a politikus, az önkormányzati képviselő –, mint akinek ez a szakmája. És ahány hozzá- és beleszóló, annyi vélemény*”.⁵ Az alkotások ugyanis az eredetiség mellett a hitelességet sokszor azzal próbálják hangsúlyozni, hogy az egyes megmintázott alakok ruházata, fontosabb tárgyi attribútumai az adott korra jellemzők – vagy legalábbis az alkotó, a megrendelő vagy a művészre ható véleményformáló szerint azok. Ez az attitűd köti össze ezeket a köztéri műveket a régészeti kutatással.

A fentebb megfogalmazott futballhasználat azonban nem csak a szobrászok érzéseit írja le; hasonló cipőben jár a honfoglalás korának kutatása

⁴ Pótó 2003, 24.

⁵ http://mandiner.blog.hu/2010/07/04/a_kossuth_ter_szobrai_kis_magyar_emlekmuszobraszat

is. A témát kutatók sokszor úgy érzik, hogy mindenki más jobban ért hozzá. Mindez különösen igaz a 20. század egyes időszakainak a múlt-szemléletére, különösen a honfoglalás és a magyar koratörténet kapcsán, ami „a nemzeti tudat, az identitás olyan érzékeny pontjaihoz kapcsolódik, amelyekben történelmi megrázkódtatások súlyos torzulást, károsodást tudnak előidézni. Ilyenkor a társadalom jelentős rétegeinek tudata válik hajlamossá arra, hogy befogadjon olyan romantikus légvárakat és rögeszmés, téves elképzeléseket, amelyeket <<normális>> időkben csak néhány mániákus képvisel.”⁶ Ezen időszakokban, függetlenül attól, hogy valaki az ehhez szüksége tudományos ismereteket, a kutatás módszertanát mennyire sajátította el, sokaknak van véleménye, számos esetben hite arról, hogy milyenek voltak az ősi magyarok – és ez alól a művészek sem kivételek. Így azok, akik feladatul kapták és kapják, hogy mintázzák meg, adjanak testet a történelem lapjain élő „hősöknek”, maguk is formálják a múlttól alkotott képünket. Az egyes alkotások önálló életre kelve, számos esetben hatással voltak a későbbi alkotásokra, és diskurzusokat kialakítva a tudományos megismeréstől független utakat nyitottak meg. E folyamat felismerése és leírása azonban nem új, mindezt már a Krisztus születése előtt élt híres rétor Dión Khrüszosztomosz is megfogalmazta sokat idézett olümposzi szónoklatában.⁷ Művészet és tudomány különválása azonban nem törvényszerű: számos esetben a művészek szorosan támaszkodtak vagy támaszkodni akartak a kortárs tudományos eredményekre, ahogy azt Vörösmarty Mihály és Horvát István kapcsolata, vagy Munkácsy Mihálynak a *Honfoglalás* című kép kapcsán tett erőfeszítései mutatták.

E tanulmányoknak nem lehetett célja a széleskörű kapcsolatrendszer teljes körű áttekintése, már csak azért sem, mert az ehhez szükséges ismereteknek a szerző koránt sincs a birtokában. Mindössze arra vállalkozunk, hogy egy-egy esetet kiragadva megpróbáljuk bemutatni azok egymásra hatását és jelenkori viszonyát. Számos kérdés kapcsán a tanulmányok nem álltak meg annál a pontnál, ahol a kortárs tudományos vélekedések egyetértének, hanem megpróbáltuk értelmezni mindazt, amit a for-

⁶ Kosáry 1996, 371.

⁷ A beszédben Pheidiasz az alábbi szavakkal védelmezte az istenségről alkotott szobor emberi tulajdonságait: (62. c.) „Ha pedig azzal vádoltok, hogy alakot tulajdonítottam az istennek, nem hamarkodnátok el, ha előbb Homéroszra neheztelnétek. Ő ugyanis nemcsak a formát adta vissza a képzőművészethez igen közel álló módon, midőn az isten hajáról beszél, meg álláról rögtön költeményének kezdetén, amikor arról ír, hogy Thetisz könyörög gyermekének becsületéért – hanem ezen kívül még gyűléseket, tanácskozásokat és politikai vitákat tulajdonított az isteneknek, sőt utazást az Ida hegyéről az egekbe, meg az Olümposzra, álmokat, lakomákat, szeretkezéseket, s miközben mindezt igen fenékelt szavakkal ékítve adta elő, mégis galandók hasonlatosságára...” (Bugár István fordítása) Bugár 2004, 63.

rásokból kiolvashatónak tűnik, vagy amit egyes kutatók felvetettek. Mindezen elképzelések természetesen nem a múltra vonatkozó ismeretek fordulópontjai, inkább csak a rendelkezésre álló források eltérő olvasatai; s mint ilyenek vitathatók, kiegészíthetők vagy elvethetők. A tévedések lehetőségének beismerése talán nem bizonytalanítja el annyira az olvasót, hogy az előszó után becsukja a könyvet, hanem beleolvas, adott helyeken vitatkozik vele vagy továbbgondolja a leírtakat. A kötetbe szerkesztett írások jelentős része korábban már megjelent, azonban ahol lehetőség volt rá és ahol a szerző újabb ismeretekre tett szert, ott kiegészítette; számos esetben átírta a már megjelent dolgozatokat. E helyütt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a tanulmányok megírásában segítséget nyújtottak. A kötet ötlete Sándor Klára támogatása és biztatása nélkül fel sem merült volna. Ő ajánlotta a Typotex Kiadó sorozatszerkesztőjének a figyelmébe munkáimat. Horváth Balásznak, a kiadó munkatársának első-sorban az irántam tanúsított türelméért tartozom köszönettel. A könyv egyes fejezeteiben nagyon nagy segítséget jelentett a Kiadó olvasószervezője Jutai Péter, aki nem csak értő módon javította a kézirat hibáit, de megjegyzéseivel nagyban segítette mondanivalóm végső formába öntését is, úgyhogy elmondhatom, jobb szerkesztőt nem is kívánhattam volna.

A honfoglalás korának régészeti kutatásaihoz az alapokat még Bóna István előadásai jelentették, azóta is sokat nyúlok vissza az ott elhangzott gondolatokhoz. Sokat formált véleményemen doktori témavezetőm, Bálint Csanád is, aki a Régészeti Intézetbe fogadott, és az ő hatására sikerült felismernem a kutatás számos – általam addig nem látott – összefüggését. Tanácsaival, javaslataival és ezen túlmenően is sokféleképpen segítette munkámat. A kötet kiadását a Régészeti Intézet igazgatója Benkő Elek is segítette, aki nem csak kutatócsoportjába fogadott be, hanem kutatásaimat is támogatta. A régészeti kutatás és a terepmunka titkait Révész Lászlótól igyekeztem megtanulni, aki nagyon rég tanítványává fogadott. Máig szívesen meghallgatja elképzeléseimet, óvva az elhamarkodott ítéletalkotástól, felhívva a figyelmemet a felvetett kérdések további aspektusaira.. Emberi és szakmai támogatásáért, barátságáért mély hálával tartozom. Ugyancsak kiemelt köszönet illeti Türk Attilát, akit nem csak barátomnak mondhatok, hanem olyan kutatónak is, aki alapvetően változtatta meg a korai magyarságról alkotott képemet. Tanácsai, szakmai állásfoglalásai mindig iránymutatóak voltak a számomra. Közös munkáink során nemcsak sokat tanultam tőle, de példamutatása is ösztönzőleg hatott rám. A munkámat kritikus szemmel olvasta végig és javította ki Szabados György. Annak ellenére, hogy sok szakmai kérdésben teljesen más a véleményünk, precíz megjegyzései és tanácsai sokat javítottak a kézirat érthetőségén és szakmaiságán. Áldozatos munkájáért és baráti segítségéért nagyon hálás vagyok.

Az MTA BTK Régészeti Intézetében olyan tudományos műhelybe kerültem, ahol minden kutatótól nagyon sok segítséget kaptam. Kovács László nem csak sok időt szánt rám, hanem nagy türelemmel segítette az egyes dolgozatok elkészültét. Sokszor olvasta és javította az egyes tanulmányaimat, melyekhez számos megszívlelendő tanácsot adott. Baráti kritikája nem csak elképzeléseim végső megformálásában, hanem az egyes fejezetek felépítését tekintve is pótolhatatlan segítséget jelentett. Szőke Béla Miklóshoz bármikor fordulhattam a 9. századot érintő kérdések kapcsán. Véleménye és tanácsai számos problémát új megvilágításba helyeztek, és jelentősen formálták egyes kérdések kapcsán az addigi ismereteimet. Patay-Horváth András – annak ellenére, hogy kutatási területe messze esik az e könyvben tárgyaltaktól – mindig örömmel nyújtott baráti segítséget a görög források és más szakmai kérdések tekintetében. Takács Miklósnak és Merva Szabinának is köszönettel tartozom, tanácsaik, baráti véleményük és önzetlen segítségük nélkül nem készülhetett volna el ez a munka sem. Kanyó Ferenc nem csak a könyvtárban nyújtott pótolhatatlan segítséget, hanem a középkorkutatás számos kérdése kapcsán önzetlenül osztotta meg velem tudását, hívta fel a figyelmemet új szempontokra. Az Árpád-sír kutatásának legjobb ismerőjeként is számíthattam szakmai tanácsaira. Török László, Mende Balázs, Szeverényi Vajk, Horváth Friderika, Marton Tibor és Csiky Gergely is segítette kutatásaimat, tanácsaikat és véleményüket több helyütt hasznosíthattam.

A Fodor Pál főigazgató úr által életre hívott Magyar Őstörténeti Témacsoport kutatói is sokrétű segítséget nyújtottak. Mindig bizalommal fordulhattam Sudár Balázshoz, aki adott kérdések kapcsán nem csak új szempontokra, forrásokra hívta fel a figyelmemet, hanem számos, közöletlen munkáját is felhasználhattam. Turkológiai ismeretei, egyes kérdésekben nyújtott tanácsai inspirálóan hatottak munkámra. Lezsák Gabriella a turullal kapcsolatos kutatásait, míg Petkes Zsolt és Boldog Zoltán a 10. századi viselettel kapcsolatban nyújtottak értékes segítséget. Zsidai Zsuzsa a különböző keleti források értelmezése kapcsán segítette munkámat. Szentpéteri József kritikus véleményéért, számos tanácsáért és mindig önzetlen baráti segítségéért is hálás vagyok. Az MTA BTK Történettudományi Intézetében Cieger András volt a segítségemre, aki megosztotta velem a dualizmus korrrel kapcsolatos kutatási eredményeit, míg Varga Bálint nem csak kiadatlan doktori értekezését bocsátotta önzetlenül a rendelkezésemre, hanem a nacionalizmus kutatás számos kérdésében is a segítségemre volt. A magyar koratörténet délkelet-európai háttere és újkori recepciója kapcsán Csaplár-Degovics Krisztián hívta fel a figyelmemet számos szempontra, míg a bulgáriai kora középkori emlékezet modern recepciója kapcsán Demeter Gábor volt a segítségemre, akik számos olyan

Magyarországon beszerezhetetlen kiadványt is a rendelkezésemre bocsátottak, melyekre balkáni kutató útjaik során tettek szert. Sokszor kaptam baráti segítséget az Intézet Középkori témacsoportjának kutatóitól, Zsoldos Attilától, E. Kovács Pétertől, Nógrády Árpádtól és Weisz Boglárkától.

Számos kérdés kapcsán értékes tanácsokat kaptam a magyar koratörténet steppei hátterének régészeti hagyatékát máig legjobban ismerő Fodor István professzor úrtól, aki mindig megosztotta velem az egyes kérdések kapcsán kialakított véleményét és számos esetben hívta fel a figyelmemet tévedéseimre. A Lehel-kürttel kapcsolatos fejezet nem készült volna el Pető László felkérése nélkül. A munkához Selmeczi Lászlótól, Bathó Edit igazgató asszonytól, Farkas Kristóf Vincétől és a Jász Múzeum munkatársaitól nagyon sok segítséget kaptam. A Nyitrai Régészeti Intézet munkatársai közül segítséget nyújtottak a magyar honfoglaláskor olyan kiváló szakemberei, mint Prohászka Péter és Nevizánszky Gábor. Prohászka Péter kutatástörténeti munkái nemcsak a korai kutatással kapcsolatos képünket változtatták meg, hanem eredményei a teljes 10. századi emléanyag tekintetében megkerülhetetlenekké váltak. Nevizánszky Gábor a zempléni sír kapcsán osztotta meg pótolhatatlan ismereteit, melyek újra csak bizonyították, hogy az anyagismeretet és a hosszú évek kutatási tapasztalatai nem minden esetben pótolhatóak a könyvekből megszerezhető tudással.

A Pécsi Egyetemről Font Márta professzor asszony a korai Rusz és magyar kapcsolatok forrásai tekintetében nyújtott pótolhatatlan segítséget. Fedeles Tamás ösztönzése is sokat jelentett az egyik tanulmány elkészültében. Különféle segítséget kaptam még az egyetem Régészeti Tanszékének oktatóitól, Nagy Leventétől és Fazekas Ferencről is. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán Siklósi Zsuzsa, Mordovin Maxim és Vida Tivadar volt a segítségemre. Sokat köszönhetek a Szegedi Tudományegyetem kutatóinak, Kovács Szilviának és Polgár Szabolcsnak. Önzetlen támogatásuk számos, általam beszerezhetetlen szakirodalom megismeréséhez segített hozzá. Az Innsbrucki Egyetem kutatójának, Tobias Bendegúznak is köszönettel tartozom. Az általam felkeresett múzeumok munkatársai is sok segítséget nyújtottak. Köszönettel tartozom ezért Balogh Csillának, Fogas Ottónak, Gömöri Jánosnak, Lőrinczy Gábornak, Madaras Lászlónak, Ritoók Ágnesnek, Simonyi Erikának, Takács Zoltán Bálintnak, Tomka Péternek és Varga Sándornak.

Legmelegebb köszönettel a szeretteimnek tartozom, akik a legkülönbözőbb módon nyújtottak támogatást és elnéző mosollyal vették tudomásul, hogy munkám tőlük von el. A szeretetük nyújtotta erő és biztatás jelentette azt az alapot, amely nélkül e munka körvonalai sem valósulhattak volna meg.

A NEMZETI MÚLT „MÍVBELI EMLÉKEI”

A honfoglaló magyarság régészeti emlékanagyának felismerése

„Áldott, valóban ezerszer áldott tudományi szorgalom! Tenéked köszönheti nemzetem egy dicső, s csak nem halhatatlanná vált hősének immár közel ezer esztendő óta föld alatt rejtett tetemei és mívbeli emlékei megismerését.” E sorokkal kezdte az első ismert honfoglalás kori magyar sírlelet tudományos közlését Jankovich Miklós.¹

A magyar honfoglalás korának régészeti kutatása ezzel a munkával vette kezdetét. Az első lelet előkerülése közismert. 1834 júliusában a mai Ladánybene község határában három pásztor arra lett figyelmes, hogy a nyári szél régi csontokról fújta le a futóhomokot. A megtalálók összegyűjtötték az emlékeket, és a halott koponyájával együtt átadták Szentkirályi Móricnak, Pest megye „tudós főjegyzőjének”. Ő értesítette a régiségekről Jankovich Miklóst, a nagy tiszteletben álló főnemes műgyűjtőt, aki elkészítette a lelet tudományos értékelését – a korai magyarság emlékeként határozva meg azt, és ő nevezte el a megtalált harcost „Bene vitéznek”, ahogyan még ma is számon tartjuk.²

Atyáinknak
HŐSTETTEIT, DÍVATIT, MÍVEIT
enyészetnek' örvényéből ki ragadtam:
szazadok' dülása viharitól ki üzetett
világ' térén el szeledett
E M L É K E I T,
nyomozván, s szerentséssen feltalálván
viszsa térítettem:
ön életem, s vagyonom áldozattával így,
a' fölünk eltűnt-feledett-mármár kihalt' s temettetett
MAGYAR HAJDANKORT
új életre virrasztottam
W. JANKOVICH MIKLÓS. MDCCCXXX.

Jankovich Miklós portréja 1830-ból.
Lenhardt Sámuel metszete

¹ Jankovich 1834.

² A kérdés kutatástörténeti háttéréről: Dienes 1968; Bóna 1996; Révész 1999, 130–133.

A honfoglalók tárgyi hagyatékának azonosítása és közreadása arra az időszakra esett, amikor a feléledő nemzeti érzület hatással volt a régészetre: az egyes nemzetek ekkor keresték meg vélt és/vagy valós őseik régészeti emlékeit.³ Ez az érdeklődés új volt a régiségkutatásban. Korábban a régiségbúvárok és a letűnt korok tárgyi emlékei után érdeklődő tudósok inkább a klasszikus ókori civilizációk emlékeit kutatták. E kutatások mellett már a reneszánsz idejétől kezdve egyre nagyobb érdeklődés kísérte a görög és római antikvitással érintkező kelta és germán múlt emlékeit. A Magyar Királyságban erre a korszakra tehető Bonfini nagy magyar történeti munkájának és Thuróczy *Magyar krónikájának* születése,⁴ azonban a nemzeti mozgalommal párhuzamosan megszülettek a nemzeti *régészetek* is.⁵ Jankovich munkájának jelentőségét mutatja, hogy az elsők közt volt képes a középkor korai időszakából származó leleteket néphez kötni. Elsőként a Balassagyarmaton született cseh Josef Dobrovský (Dobrowszky József) kötött össze egy korai leletanyagot és egy népet, mégpedig a szláv emlékeket és a szláv „népet” (1786).⁶ A következő nép, amelynek a leletanyagát felfedezték, a Britanniában megtelepedett angolszászoké volt. James Douglas *Nenia Britannica* című 1793-as munkájában nemcsak a majd másfél évtizedes kenti ásatásai eredményeit adta közre, hanem meghatározta a korai szász leleteket is.⁷ E két régészeti együttes felismerése azonban nem volt egyöntetű, hiszen számos esetben a szláv temetőket még a 19. század első felében is keltának tartották,⁸ míg az angolszász régiségek iránti figyelem a viktoriánus kori Britanniában vált komolyabbá, amikor John Mitchell Kemble Észak-Németországban (a szász őshazában) sikeresen körülhatárolta a korai szász emlékeket.⁹

A korai germánok leleteinek elkülönítésére már a kora újkorban történtek kísérletek,¹⁰ azonban a pontos meghatározásukra csak a honfoglaló magyar leletek azonosítása után, az 1840-es években került sor. Elsőként az alemannokat ismerték fel 1843 és 1844 között, majd később – párhuzamosan a német egység kialakulásával – a Meroving-kor többi germán népcsoportjának leletanyagát is sikerült elkülöníteni.¹¹

³ A 19. század első felének nemzetszemléletére, a régészet és a koratörténet szerepére vonatkozóan átfogó jelleggel: Brather 2004, 11–27.

⁴ A magyar régészet kezdeteit az Árpád-kor végére szokás helyezni. Már a 13. századi krónikák, így Anonymus és Kézai Simon is említést tesz az általuk ismert ősi romokról, halmokról. Eckhardt 1928, 622–630; Vékony 2003, 15–16.

⁵ Schnapp 1996, 121–295.

⁶ Brather 2001.

⁷ Webster 1986, 119–159; Arnold 2000, 1–18.

⁸ Friesinger 1974, 1–2; Sklenář 1983, 91–101.

⁹ Webster 1986, 122.

¹⁰ Brather 2004, 11–16; Fingerlin 1997, 45–51.

¹¹ Lindenschmit–Lindenschmit 1969.

1874-ben került sor az avarok meghatározására Pulszky Ferenc jóvoltából, aki a reformkor jeles politikusa, a szabadságharc diplomatája, majd hazatérését követően a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója volt.¹² Ekko-riban sikerült felismerni a langobardokhoz tartozó régészeti leleteket is (1871/1878).¹³ A hunok tárgyi hagyatékának végleges elkülönítésére a 20. századig kellett várni, amikor is a steppei és a belső-ázsiai emlékek segítségével, valamint az éremmel keltezhető sírleletek alapján sikerült ezt a lelethorizontot is meghatározni.¹⁴ Ezek alapján, még ha a honfoglaló magyarság régészeti emlékanyagának meghatározása nem is tekinthető a legkorábbinak, a leletanyag pontos körülírása alapján mindenképpen kiemelkedett a korabeli, sokszor bizonytalankodó azonosítások közül.¹⁵

A 19. század gondolkodói, akik a nemzeti múlt alakjainak hősiességét dicsőítve saját koruk politikai eszményeit igyekeztek megvalósítani, új nemzetfogalmat alakítottak ki.¹⁶ E folyamat elősegítette a nemzeti történetírás megerősödését és a történeti segédtudományok, így az oklevéltan, a címer- és pecséttan mellett az érem- és régiségtan fokozatos önállósodását.¹⁷ Ez utóbbi kezdetben még inkább a segédtudományok közé tartozott, csak a 19. század első felében vált külön. A magyar régészet kezdetének 1761 tekinthető, amikor Johann Ferdinand Miller közreadta a pannóniai kisleletekről szóló munkáját.¹⁸ A tudományos igényű régészeti terepmunka elindítója a bécsi Theresianum prefektusa, Schönvisner István (1738–1818) volt. 1777-ben, a felállított érem- és régiségtani tanszék tanárának nevezték ki az egyetemen.¹⁹ Első művében az óbudai Flórián téren előkerült római fürdőt ismertette. A Szalágyi (Salagius) Istvánnal folytatott *discussió* az első szakmai vita a hazai régészetben – témájuk a római kori úthálózat volt.²⁰

Schönvisner, majd az utódául kinevezett Katancsics Péter (1750–1825) és Weszerle József munkássága mutatja, hogy a régészet művelése már ebben az időszakban is szorosan kapcsolódott az egyetemi oktatáshoz, ám ott leginkább a klasszikus, római kori régiségekkel foglalkoztak, így a magyar eredetű tárgyi emlékeket kezdetben nem vagy csak alig-alig kutatták.²¹ A magyar vonatkozású tárgyak közül elsőként a Szent Korona

¹² Pulszky 1874. Jelentőségéről: Bóna 1983.

¹³ Bóna 1993.

¹⁴ Bóna 1991, 221–224.

¹⁵ Vö.: Bóna 1996, 928; Révész 1999, 132–133.

¹⁶ Conversi 1995; Geary 2014.

¹⁷ Gárdonyi 1926.

¹⁸ Vékony 2003.

¹⁹ Sinkovics 1985, 89; Kalla 2003.

²⁰ Visy 1989, 12–13.

²¹ Kalla 2003, 419.

került a tudósok látókörébe, persze a koronázási jelvényekkel együtt: gróf Révay Péter (1568–1622) koronaőr két változatban megírt munkája volt a kezdet (1613, 1659).²² 1790-ben, amikor a nemzeti ereklye visszakerült Budára, Decsy Sámuel, Horányi Elek és Péczely József, majd Wespriény István és Katona István is foglalkozott a *natio Hungarica* e megtestesítőjével. Decsy a nemesi tradíció és a felvilágosodás jegyében alkotott, és nála a nemesi-nemzeti értékek mellett az őstörténet kérdései is nagy hangsúlyt kaptak.²³ A koronakutatás ezen időszakát Koller József 1800-ban kiadott munkája zárta.²⁴ 1788-ban a jászberényi „Lehel-kürt” körül lángolt fel a vita.²⁵ Ebben az időszakban a Magyar Királyság középkori emlékeivel Szereday Antal foglalkozott a gyulafehérvári leletekről írott munkájában (1771).²⁶

Fordulópontot jelentett a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítása (1802), mivel ezzel létrejöttek az első tudományosan vizsgálható gyűjtemény keretei.²⁷ A Széchényi Ferenc által alapított intézmény a korabeli közép-európai kezde-

Istók János szobra a múzeumalapító Széchényi Ferencről a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében

²² Bertényi 1986, 20–21; Deér 2005, 8. Révay Péter életéről l. Bónis 1981.

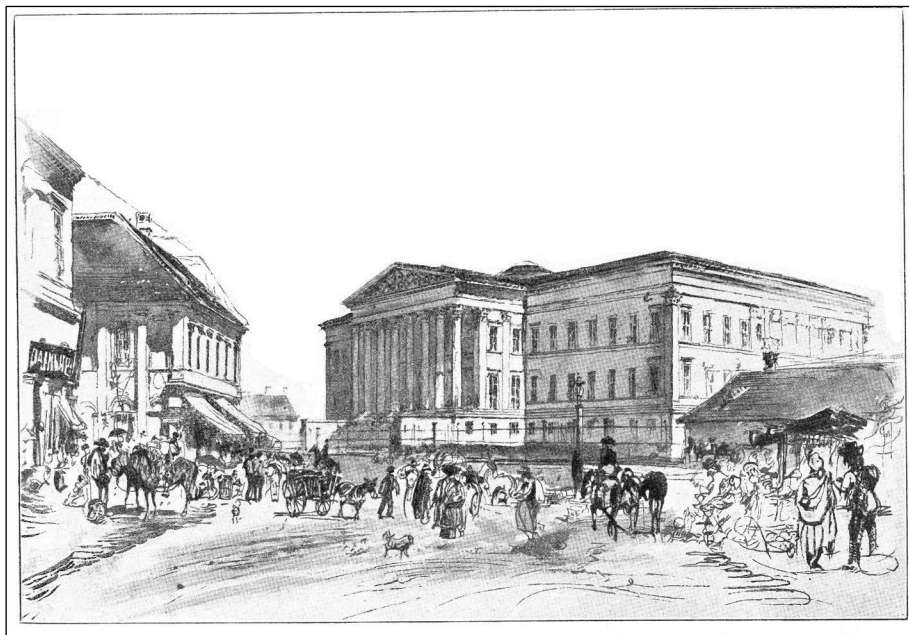
²³ Sinkó 2012, 155.

²⁴ Deér 2005, 9.

²⁵ Kiss 2000.

²⁶ Banner 1960.

²⁷ Kovács 2002. Az alapítás nyomán az intézmény alapvetően könyvtárból és iratokból állt, kisebb részét tették ki a különböző műtárgyak, régiségek. Mindez később, az adományozások és Jankovich Miklós gyűjteményeinek megvásárlása után változott meg. Marosi 2016, 92–93.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1837 és 1846 között elkészített épülete

ményezések közé illeszkedik.²⁸ Párhuzamai ekkor tűntek fel a régióban: a lengyel területeken három évvel a magyar kezdeményezés után, 1805-ben nyitotta meg a nyilvánosság előtt Stanisław Potocki a Wilanów-ban lévő magángyűjteményét. Poroszországban 1815-ben III. Frigyes Vilmos az addigi királyi hadiistállók épületében alakított ki múzeumot. Erre az időszakra tehető az első múzeum megalapítása Prágában (1818), Zadarban (1820) és Ljubljanában (1821). Ezekben szintén nagy szerep hárult a gazdag, hazafias érzelmű arisztokráciára.²⁹

Jankovich Miklós szerepét a Nemzeti Múzeum megalapításában mi sem mutatja jobban, mint az 1830-ban készült portréja alá írt, kissé nyakatekert mondata: „Atyáinknak hőstetteit, divatit, miveit, enyészetnek örvényéből ki ragadtam: századok dúlása viharitól ki üzetett világ téréen el széledett emlékeit nyomozván, s szerentséssen feltalálván vissza térítettem: ön életem, s vagyonom áldozattyával így, a tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt s temettetett magyar hajdankort új életre virrasztottam”.³⁰ Ő volt

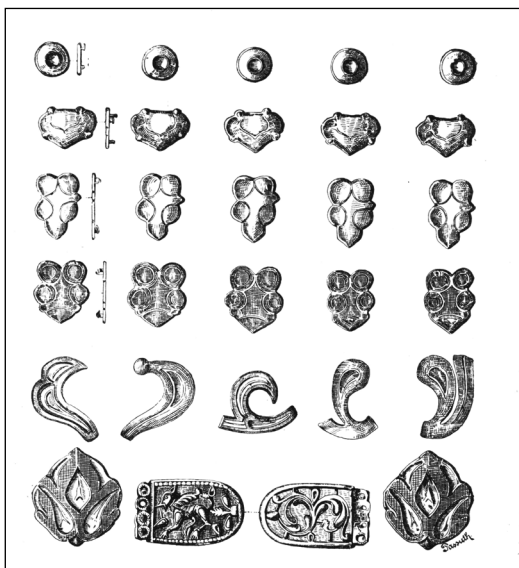
²⁸ Maga az alapítás azonban számos újabb kérdést vet fel, amint arra Király Erzsébet utal a modern múzeumok kialakulását áttekintő művében (2012, 58–66). Vö.: Marosi 2016.

²⁹ Sklenář 1983, 78–85; Slapšak–Novaković 1996, 256–293.

³⁰ Belitzka-Scholtz 1985.

talán minden idők legnagyobb magyar műgyűjtője. Egy tudós méltatója nemrég a Magyar Nemzeti Múzeum „valódi megalapítójának” nevezte,³¹ és joggal, hiszen a múzeum törzsanyaga hosszú ideig az ő gyűjteményének darabjaiból állt össze; ennek kialakításában a kor antikvárius szemléletén túlmutató szempontok is szerepet kaptak.³² Jankovich szoros intellektuális kapcsolatban maradt gyűjteményével, amit tudományos értekezései jeleznek.³³

A honfoglaló sírról – „Benevitéz” temetkezéséről – írt barokkos című dolgozatából ma is kiviláglik olvasottsága és a régiségek iránti szakértelme.³⁴ A neves műgyűjtő módszerei korszerűek voltak – sajnos, ezeket nem követték hasonló érdeklődésű kortársai. Az összegyűjtött beszámolók nyomán megállapításainak jelentős részét a későbbi kutatás igazolta. Írt a halott mellé helyezett lóról, valamint arról, hogy több nyílcsúcs is feküdt a sírban. A leírás szerint a nyílcsúcsokat egymás mellett, egy „puzdrában” helyezték el, a mintegy 40 darab érmét pedig a ruhára varrhatták fel.³⁵

A benepusztai lelet

A 19. század közepén – amikor a gyűjtemények kialakítói sokszor csak válogattak a régiségekből, nem foglalkoztak az előkerülés helyével és körülményeivel – korszerűnek számított az a gondos eljárás, amellyel Jankovich megpróbált pontosan utánajárni a leletkörülményeknek. Tanulmányaiiban és bírálataiban következetesen hangsúlyozta, hogy milyen fontos a régészeti leletek esetében e szempontok minél pontosabb rögzítése.³⁶ A benepusztai sír kapcsán köszönetet mondott Szentkirályi Móricnak azért a „tudós bélért”, hogy a hozzá küldött leleteket nem

³¹ Mikó 2002.

³² Mravik 2002.

³³ Nagy 1985.

³⁴ Fodor 1985.

³⁵ Jankovich 1834.

³⁶ Nagy 1985.